

Humanistisk medisin

Det er lett å tenke at «humanistisk medisin» er et vesentlig annerledes ideal enn det vi ellers legger i begrepet «moderne medisin». Dette bygger i så fall på en misforståelse. Det er ikke på tross av, men på grunn av virksomhetens naturvitenskapelige forankring at moderne medisin kan betraktes som et humanistisk prosjekt. Naturvitenskapen oppsto parallelt med den humanistiske tradisjon i renessansen og har vært avgjørende for det humanistiske dannelsesprosjektet. Rudolf Virchows bidrag til moderniseringen av medisinen anskueliggjør hvordan foreningen av naturvitenskap og humanisme sto sentralt i utviklingen av faglige normer og verdier vi i dag tar for gitt.

Oppgitte interessekonflikter: Ingen

Åge Wifstad

aage.wifstad@ism.uit.no
 Institutt for samfunnsmedisin
 Universitetet i Tromsø
 9037 Tromsø

«Humanistisk medisin» kan bety integrasjon av emner fra humanistiske fag i medisinerutdanningen (1–3). Begrepet kan også referere til lege-pasient-forholdet: Å behandle en pasient er å *møte* et annet menneske – i en kultur, på et sted, i et samfunn (4–6). For det tredje kan man ha medisinen som fag og vitenskap i tankene (7, 8): Er det en motsetning mellom naturvitenskap og humanisme i medisinen? Eller er medisinen naturvitenskapelige forankring også humanisme?

I denne kronikken drøftes verken medisinerutdanningen eller utfordringene i lege-pasient-forholdet. Søkelyst rettes mer prinsipielt mot naturvitenskap og humanisme i medisinen: Det er ikke på tross av, men på grunn av virksomhetens naturvitenskapelige forankring at moderne medisin kan betraktes som et humanistisk prosjekt.

To kulturer

Skillet mellom naturvitenskap og humanvitenskap kan oppfattes som en forskjell mellom «to kulturer», slik fysikeren og forfatteren Charles Percy Snow (1905–80) formulerte det i sin berømte Rede-forelesning i 1959 (9). Representanter for henholdsvis naturvitenskap og humaniora forstår lite av hverandres virkelighet, hevder han. En typisk naturvitenskapsmann leser knapt skjønnlitteratur. En typisk humanist

aner nesten ingen ting om selv helt elementære naturvitenskapelige begreper. Og det dreier seg ikke bare om gjensidig mangel på forståelse. De to kulturene er nesten fiendtlig innstilt overfor hverandre, ifølge Snow.

«De to kulturer» er blitt en viktig metafor i debatten om humanistisk medisin (2–4, 7, 8). Sett i et historisk perspektiv har medisinen beveget seg fra den humanistiske til den naturvitenskapelige kulturen, hevder Nylenna (7). Likevel er medisinen også et humanistisk fag. Kunnskapsgrunnet er motsetningsfylt. Objektivitet – subjektivitet, forklare – forstå, kvantitativ – kvalitativ og del – helhet blir viktige dikotomier (7). «Løsningen» synes å ligge i at medisinen som praktisk virksomhet overskrider disse motsetningene ved at enheten mellom naturvitenskap og humanvitenskap viser seg i møtet med den enkelte pasient (10).

Snow har utvilsomt rett i at det er viktige forskjeller mellom naturvitenskap og humaniora. Hva disse forskjellene består i, var et viktig tema i den såkalte positivismedebatten. Men legger vi for mye vekt på en metafor som «de to kulturer», tildekkes avgjørende sammenhenger og stereotyper forsterkes. Metaforen kan for eksempel hindre oss i å se at naturvitenskap og humaniora har felles opprinnelse og at naturvitenskapen har vært avgjørende for utviklingen av den humanistiske tradisjonen. Dermed kan vi overse hva «humanistisk medisin» dypest sett går ut på.

Den humanistiske tradisjon

Humanismen kan forstås som en kulturhistorisk tendens der visse forutsetninger deles

og karakteristiske problemer drøftes – dog uten at det foreligger allment godtatte definisjoner av ord som «humanisme», «humanistisk» eller «humaniora» (11). Forestillingen om at humanismen oppsto som en reaksjon mot den underutviklede middelalderen, skriver seg særlig fra Burckhardts monumentale verk om renessansekulturen (12). I middelalderen, skriver Burckhardt, var mennesket bare halv våkent. Det befant seg i en slags drømmetilstand, bak et slør «vevd av tro, barnslighet og vanetenkning» (12, s. 137). Renaissancekulturen representerte for ham bokstavelig talt en oppvåkning.

Mot Burckhardt legger man i dag heller vekt på den ubrutte linjen fra antikken (11). Allerede i den sokratiske appell om å tenke selv lå en forestilling om den enkeltes kreative evner og respekten for individets verdighet. Petrarca (1304–74), «den første intellektuelle», knyttet an til denne sokratiske kampen mot selvbedraget. Og hans nære venn Boccaccio (1313–75) skapte med verket *Dekameronen* et nytt og dristig litterært språk, som godt illustrerer den «rå realismen» (13) som kjennetegnet renessansen.

Denne realistiske holdningen åpnet for et nytt syn på naturen. Francis Bacon (1561–1626) lanserte den nye tids grunnsetning: Kunnskap er makt! Bacons vitenskapsteori viser hvordan forestillingene om det gode liv i renessansen endret karakter fra vektlegging av kontemplasjon til fremheving av det aktive mennesket – homo faber. Bacon ville at vitenskapen skulle tvinge naturen til å tjene et samfunn fritt fra «fordommer, dumhet og ondskap». Eksperimentell vitenskap ville befri mennesket fra arvesynden og gjenopprette den kontrollen over naturen som gikk tapt med syndefallet, mente han (11).

Den nye naturvitenskapelige holdningen var ikke et angrep på teologi og gudstro, den var tvert imot basert på tanken om en (skjult) guddommelig orden i naturen. Denne guddommelige orden var matematisk og dermed begripelig. Naturen var ikke lenger mystiske krefter mennesket måtte leve i konstant frykt for, men et matematisk ordnet system av naturkrefter som lot seg analysere og utnytte til menneskets egne formål.

Det nye verdensbildet var en humanistisk triumf: «Antiquity had taught resignation; Christianity salvation: the philosopher taught emancipation – man's moral auto-

nomiy, the courage to rely on himself» (11, s. 61). Sammenhengen mellom et vitenskapelig og et moralsk anliggende ble kanskje aller tydeligst formulert av Immanuel Kant (1724–1804). Hans berømte definisjon av opplysning lyder: «Opplysning er menneskets utgang fra en selvforstyldt umyndighet. Umyndighet er den manglende evne til å gjøre bruk av sin egen forstand uten å la seg lede av andre. (...) Ha mot til å bruke din egen forstand. Dette er opplysningens valgspåk!» (14, A 481). Formuleringer som dette kan i dag virke overspente og patetiske. Men det er kanskje fordi vi i over 200 år har kunnet nyte fruktene av opplysningsfilosofien og den naturvitenskapelige humanismen og har lært å ta dem for gitt.

Eksemplet Virchow

Stringent vitenskapelig arbeid er altså humanisme. Utviklingen av moderne medisin på 1800-tallet er et viktig eksempel. Få medisinske pionerer gikk lenger enn Rudolf Virchow (1821–1902) i å målbare vitenskapens humanistiske dimensjon (15, 16). Virchow kom fra en middelklassefamilie i Pommern og begynte å studere medisin ved Berlin universitet i 1839. Dette universitetet var blitt opprettet 29 år tidligere på initiativ fra undervisningsminister Wilhelm von Humboldt (1767–1835), som med sine ideer om at universitetet skulle fremme allsidig dannelse med vekt på personlig kunnskapstilleggelse og modning (Bildung) har preget academia helt til våre dager.

Virchows arbeid fikk stor medisinhistorisk betydning. Han ivret for å ta i bruk naturvitenskapelige metoder i medisinen. Begreper som «trombose», «emboli» og «leukemi» stammer fra ham. Hovedverket *Die Cellularpathologie in ihrer Begründung und in ihrer Auswirkung auf die physiologische und pathologische Gewebelehre* fra 1858 ble en milepæl i utviklingen mot en medisin frigjort fra de humoralpatologiske prinsippene som i over 2 000 år hadde preget legevirksomheten (17).

Virchow er særlig interessant i en diskusjon om humanistisk medisin fordi han kanskje tydeligere enn noen annen målbar et helhetlig engasjement der vitenskapelige, politiske og sosiale formål gjensidig befordret hverandre. Han engasjerte seg tidlig politisk og måtte i 1848 forlate Berlin fordi han hadde deltatt i marsrevolusjonen. Etter noen år ved universitetet i Würzburg kom han i 1856 tilbake til Berlin som professor i patologisk anatomi.

Vitenskap var for Virchow ingen virksomhet for seg, løsrivet fra samfunnet omkring. Han betraktet tvert imot vitenskapeliggjøringen av medisinen som et politisk prosjekt eller – omvendt – det politiske reformarbeidet som anvendt medisinsk vitenskap. Det er slik vi må forstå hans berømte utsagn om medisin og politikk: «Medisinen er en sosialvitenskap, og poli-

tikk er ikke noe annet enn medisin sett i større perspektiv (im Grossen)» (15, s. 94). Virchow tok dette slagordet bokstavelig og nedla et betydelig sosialmedisinsk arbeid. Blant annet omstrukturerte han sykehusene i Berlin og kjempet frem det store kanaliseringprosjektet som skaffet Berlin et moderne kloakksystem, etter modell av Haussmanns arbeider i Paris.

Naturvitenskap som humanisme

Rudolf Virchow koblet politiske og medisinske faglige interesser på måter som knapt noen andre har fulgt opp. Ved første øyeblikk fremstår han derfor som avvikende, ikke typisk. Hans åpne tilkjenneivelse av at naturvitenskap er ledd i en kulturkamp mot ufornuft og vanetenkning og for bedring av først og fremst de underprivilegeres livsvilkår, kan virke fremmed. Historien om Virchow er likevel eksemplarisk som synliggjøring av en medisinsk humanisme forankret i anvendelsen av naturvitenskapelige prinsipper. Hans brede orientering sto ikke i motsetning til arbeidet i laboratoriet. Laboratoriet ble tvert imot arnested for en etisk og politisk motivert realisering av Bacons kunnskapsideal, der kunnskapsmakten skulle brukes til å bekjempe sykdom og fremme helse og livskvalitet.

Men har Virchows innsats annet enn historisk interesse? Avspaltningen av naturvitenskapens humanistiske dimensjon tiltok i løpet av 1900-tallet (11). Den opprinnelige enheten av naturvitenskap og humanisme synes i dag avløst av – nettopp – «to kulturer». I dag likner naturvitenskapens kulturelle betydning på scientisme: At det bare er naturvitenskapens måter å definere problemer på og naturvitenskapelig begrunnede løsninger man oppfatter som rasjonelle.

Vi kan imidlertid lære av historien at avspaltningen er et overflatefenomen, og at det ikke er den naturvitenskapelige orienteringen i seg selv, men den scientistiske implementeringen av den som er problemet. Dette ser vi klart ved å studere et eksempel som Virchow. Og vi kan bedre forstå hvordan normer og verdier vi i dag tar for gitt ble til. Virchow bidro til utviklingen av en naturvitenskapelig dannelse, der idealer om klarhet, vilje til streng argumentasjon, skepsis til forhastede konklusjoner og en selvkritisk innstilling står sentralt.

Slike vitenskapelige normer og forskningsetiske prinsipper er i dag vitenskapskulturens selvsagte grunnlag. De er medbestemmende for *hva det vil si* å arbeide vitenskapelig (18). Du lærer ikke først å forske for deretter for eksempel å tilegne deg en norm om enkelhet og klarhet. Eller: Hvis en forsker fabrikerer data, er ikke dette bare et brudd med en norm i et regelverk, men et grunnleggende svik mot hva det er å forske – hva skulle det kunne *bety* å akseptere fabrikkasjon av data?

Naturvitenskapen har her spilt en nøkkelrolle. Kvantifisering skaper en etterprøvable form for klarhet som åpner for innsigelser og kritiske vurderinger. Tallets klarhet er basis for en humanistisk saklighet, og den naturvitenskapelige holdning er på denne måten mønstergyldig. Ikke fordi bare det som lar seg tallfeste, kan undersøkes på en vitenskapelig måte – slik blant andre de såkalte positivistene mente (19). Det mønstergyldige ligger i den ubønnhørlige strengheten naturvitenskapelige begreper og metoder krever av forskeren. Selv om denne strenghetens *moralske* betydning gjerne underkommuniseres i vitenskapsteoretiske fremstillinger, blir poenget med vitenskapelig virksomhet først forståelig i lys av den.

Paradoksalt nok var det nettopp positivistenes argumentasjon for at den vitenskapelige kultur er én («unity of science»-tesen) som særlig blokkerte erkjennelsen av naturvitenskapens moralske og kulturelle betydning. Insisteringen på at vitenskap bare kan drives på én måte og fremstillingen positivistene ga av skillet mellom fakta og verdier, skapte ikke bare falske forestillinger om humaniora og samfunnsvitenskap, også forståelsen av hva det vil si å arbeide naturvitenskapelig ble utarmet. Posivistene manglet blikk for at naturvitenskapene, som i Virchows tilfelle, er dynamiske og verdibaserte praksisformer, ikke sterile induksjons- og deduksjonsprosedyrer. En moderne medisin trenger imidlertid ikke å akseptere positivistiske selvfortolkninger. Perspektivet på egen virksomhet må utvides, ikke innskrenkes. Tiden for forskere å la Virchow er nok forbi, men den humanistiske forpliktelsen er like aktuell.

Avslutning

Påstanden innledningsvis var at moderne medisin kan betraktes som et humanistisk prosjekt på grunn av virksomhetens naturvitenskapelige forankring. Jeg har forsøkt å underbygge dette ved dels å antyde sammenhengen mellom naturvitenskap og den humanistiske tradisjon, dels ved hjelp av et konkret eksempel – Virchow – som illustrerer hvordan den naturvitenskapelige orienterte medisin ble til som en realisering av humanistiske idealer.

Det er mye sant i talen om «de to kulturer», men metaforen bør ikke tolkes dit hen at humanistisk medisin er vesentlig annerledes enn en naturvitenskapelig forankret medisin. Skal ideen om en humanistisk medisin ha mening utover det selvsagte, må den utvikles på en måte som kommer den naturvitenskapelig orienterte medisiners motivasjon og engasjement i møte. Filosofi og andre humanistiske fag kan virke perspektivutvidende. Det viktigste humanfaglige bidrag vil dog være å utforske hvordan naturvitenskapen i seg selv er et humanistisk prosjekt.

>>>

Litteratur

1. Schei E, Gulbrandsen A, red. Forstår du doktor? Mot en humanistisk legeutdanning. Oslo: Tano Aschehoug, 2000.
2. Stolz CM. Vad är humanistisk medicin? Tidsskr Nor Lægeforen 2000; 120: 3736–7.
3. Westin S. Er det plass til en humanistisk dimensjon i medisinerutdanningen? Tidsskr Nor Lægeforen 2000; 120: 3765–9.
4. Nessa J. Har du møtt Mao? Tidsskr Nor Lægeforen 2000; 120: 3749–52.
5. Vetlesen AJ. Profesjonell og personlig? Legerollen mellom vellykkethet og sårbarhet. Tidsskr Nor Lægeforen 2001; 121: 1118–21.
6. Frich JC. Medisin som litterær virksomhet. Tidsskr Nor Lægeforen 2003; 123: 2474–6.
7. Nylenna M. De «to kulturer» i medisinen. Tidsskr Nor Lægeforen 2000; 120: 3732–5.
8. Grimen H. Dei beste tilgjengelege forklåringane. Tidsskr Nor Lægeforen 2000; 120: 3741–2.
9. Snow CP. De to kulturer. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag, 2001.
10. Bøe S. Medisin med et menneskelig ansikt – en vitenskapsfilosofisk betraktning. Tidsskr Nor Lægeforen 1999; 119: 4355–7.
11. Bullock A. The humanist tradition in the West. London: Thames and Hudson, 1985.
12. Burckhardt J. Die Kultur der Renaissance in Italien. Frankfurt am Main: Deutscher Klassiker Verlag, 1989 [1860].
13. Wackerhausen S. Humanisme, profesjonsidentitet og uddannelse – i sundhedsområdet. København: Hans Reitzels Forlag, 2002.
14. Kant I. Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung? Theorie-Werkausgabe Band XI. Wilhelm Weischedel (hrsg.). Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1978.
15. Vasold M. Rudolf Virchow. Der grosse Arzt und Politiker. Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1988.
16. Fugelli P. Med Rudolf Ludwig Karl Virchow som veiviser inn i den nye samfunnsmedisinen. Tidsskr Nor Lægeforen 1995; 115: 1091–4.
17. Porter R. The greatest benefit to mankind. A medical history of humanity from antiquity to the present. London: Fontana Press, 1999.
18. Tranøy KE. Vitenskapen – samfunnsrett og livsform. Oslo: Universitetsforlaget, 1986.
19. Richardson A, Uebel TE, red. The Cambridge companion to logical empiricism. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.

Manuskriptet ble mottatt 12.4. 2007 og godkjent 2.7. 2007. Medisinsk redaktør Jan C. Frich.